

ANDRZEJ MIS

ILLARIONA I. KAUFMANA RECENZJA
Z KAPITAŁU MARKSA

27 marca 1872 roku ukazało się w Petersburgu rosyjskie tłumaczenie pierwszego tomu *Kapitału* Marksa. Był to pierwszy przekład tego dzieła na język obcy. Nakład wyniósł 3000 egzemplarzy (podczas gdy pierwsze wydanie niemieckie z 1867 roku miało nakład 1000 egzemplarzy). Tłumaczami byli Nikołaj Danielson i Herman Ł o p a t i n. Ten pierwszy — późniejszy tłumacz także II i III tomu *Kapitału* — przytaczał w liście do Marksa z 4 czerwca 1872 roku fragment uchwały Komitetu do Spraw Cenzury: *Jakkolwiek autor jest z przekonania zdecydowanym socjalistą i cała książka ma zupełnie wyraźny socjalistyczny charakter, to jednak ze względu na to, że sposobu wykładu nie można w żadnym razie uważać za przystępny dla każdego i że, z drugiej strony, sposób dowodzenia utrzymany jest w formie ściśle matematyczno-naukowej — komitet uważa za niemożliwe wszczęcie postępowania sądowego w sprawie tego dzieła* \ Notka ta dobrze charakteryzuje atmosferę polityczną, w której działali tłumacze, wydawca, ale i recenzenci książki Marksa. We wspomnianym liście Danielson pisał bowiem także o reakcji prasy rosyjskiej — w przeważającej mierze prorządowej — na tę publikację i donosił: *Większość czasopism i gazet opublikowała o tym recenzje. Wszystkie — z jednym wyjątkiem — bardzo to chwalią.*² Danielson przysyłał Marksowi niektóre z tych materiałów. Między

¹ Por. K. Marks, F. Engels: *Dzieła* (dalej oznaczanie jako MED). T. 33, Warszawa 1973, s. 530.

² Ibidem, s. 865. O przyjęciu, z jakim się spotkał w Rosji I tom *Kapitału* por. następujące publikacje: A. L. R e u e 1: *Russkaja ekonomičeskaja mysl 60—70 godov XIX veka i marksizm*. Moskva 1956; „*Kapitał*” Marksa. *Filozofija i sovremennost*. Moskva 1968, s. 526—567; *Očerki istorii idejnoj bor’by vokrug „Kapitała” K. Marksa (1867—1967)*. Moskva 1968, s. 114—119; S. S. Volk: *Karl Marks i russkie obščestvennye dejatelj*. Leningrad 1969, s. 177—53; V. F. Pustarnakov: „*Kapitał*” K. Marksa i *filosofskaja mysl v Rossiji (koniec XIX — načalo XX v.)*. Moskva 1974, cz. 1; por. też: C. I. Grin: *K. Marks, F. Engels i revoliucionnaja Rossija*. Moskva 1978, s. 79—89.

nimi znajdowała się recenzja wydrukowana w czasopiśmie „Vestnik Jevropy” (zeszyt z maja—czerwca 1872 roku), podpisana *I. K-n.*³

Recenzja zatytułowana była *Punkt widzenia krytyki ekonomii politycznej u Karola Marksa*⁴. Autorem zaś okazał się Illarion Ignatiewicz Kaufman. Wiadomości o nim są skąpe⁵. Żył w latach 1848—1916, nauki pobierał na Uniwersytecie w Charkowie, od 1893 do 1916 był profesorem na Uniwersytecie w Petersburgu. Jego prace naukowe dotyczą ekonomii (zwłaszcza teorii pieniądza i kredytu) i historii gospodarczej (historii pieniądza i finansów państwowych). W latach 1872—1885 współpracował z „Vestnikiem Jevropy”, publikując na łamach tego miesięcznika kilkanaście większych artykułów i omówień. Dla młodego — z początku — autora był to zaszczyt, gdyż „Vestnik Jevropy” to w tamtych czasach — oprócz „Russkovo Vestnika” i „Russkovo Bogatstva” — najważniejszy rosyjski periodyk *historyczno-polityczno-literacki*, jak głosił podtytuł. Ludwik Bazylow w swojej *Historii Rosji* tak charakteryzuje to pismo: „*Vestnik Jevropy*” (...) *wyrażał zainteresowania i tendencje rozwojowe liberalnej burżuazji rosyjskiej. Wydawał go przez wiele lat (od początku do 1908) historyk, publicysta i działacz społeczny, profesor uniwersytetu petersburskiego Michał Stasiulewicz (1826—1911). Pismo propagowało koncepcję przekształcenia Rosji w państwo konstytucyjne według wzorów zachodnioeuropejskich i opowiadało się za szerokimi koncesjami dla handlu i przemysłu. Bardzo dokładnie rejestrowano wydarzenia zachodzące w polityce międzynarodowej i w życiu wewnętrznym Rosji, ze szczególnym uwzględnieniem działalności ziemstw.*⁶

Wydaje się jednak, że Kaufman byłby popadł w kompletne zapomnienie, gdyby nie decyzja — będąca zapewne efektem wielu przypadkowych wydarzeń — Marksa, aby właśnie recenzję Kaufmana wymienić w posłowniu dodanym do drugiego niemieckiego (z 1872 roku) wydania *Kapitału* i ocenić ją tam — cytując przy tym obszerne fragmenty — jako trafne odczytanie intencji autorskich i adekwatny opis za-

³ Por. *List Marksa do Danielsona z 15 sierpnia 1872 roku*. W: MED. T. 33, op. cit., s. 554.

⁴ Takie tłumaczenie tego tytułu występuje w *Dziela* Marksa i Engelsa — natomiast w 1 tomie *Dziel Lenina* przełożono go inaczej, bardziej dosłownie: *Punkt widzenia krytyki polityczno-ekonomicznej u Karola Marksa* (por. W. I. Lenin: *Dziela*. T. 1, Warszawa 1950, s. 169). Wybieram wersję pierwszą jako bardziej zgodną z duchem języka polskiego i nawiązującą — tak jak to chciał chyba uczynić także Kaufman — do podtytułu *Kapitału*.

⁵ Oprócz wydawnictw encyklopedycznych i słownikowych pewne informacje o Kaufmanie znaleźć można w cytowanych już pracach Reue 11 a (s. 245—249), Wołka (s. 126—127) i Pustarnakowa (s. 32—39).

⁶ L. Bazylow: *Historia Rosji*. T. 2, Warszawa 1983, s. 468 (U Bazylowa pisownia: „Wiestnik Jewropy”).

stosowanej metody badawczej⁷. Była to — jeśli można się tak wyrazić — pierwsza kanonizacja tego, prawdę powiedziawszy, skromnego i niezbyt odkrywczego tekstu. Druga dokonała się za przyczyną Lenina. Lenin mianowicie wykorzystał recenzję Kaufmana w polemice z narodnikami, prezentując ją w pracy *Co to są „przyjaciele ludu” i jak oni wojują przeciwko socjaldemokratom?* jako prawidłowe ujęcie dialektyki⁸.

Od tego czasu wiele pokoleń marksistów — ale i przeciwników Marksa — patrzy na *Kapitał* poprzez tekst Kaufmana. Sformułowania recenzenta — prawda że zaaprobowane przez Marksa, choć przecież nie w całej rozciągłości, czego dowody znajdujemy na przykład w sposobie, w jaki Marks cytuje Kaufmana (por. przypis 3 do przekładu recenzji) — skłaniają do pewnej lektury, budują pewne nastawienie w czytelniku. I trzeba bardzo dokładnie czytać *Kapitał*, aby zrozumieć, że z takim nastawieniem nie można go przeczytać do końca, tzn. nie można zrozumieć całości tego dzieła. Być może zapoznanie się z całym tekstem recenzji Kaufmana ułatwi to zrozumienie.

Niezależnie jednak od tego — jest to ważny dokument z dziejów marksizmu. Publikowany tu przekład oparty jest na tekście z „Vestnika Jevropy”, maj — czerwień 1872, s. 427—436. Oryginał posiada pewne usterki stylistyczne (na przykład częste powtórzenia tych samych wyrazów czy zwrotów), których tłumaczenie nie usuwa. Wszystkie przypisy pochodzą od tłumacza.

⁷ Por. MED. T. 23, Warszawa 1968, s. 18. Od tego czasu Marks utrzymywał bezpośredni czy pośredni kontakt z Kaufmanem. Na przykład ocenił przychylnie książkę Kaufmana *Teoria wahań cen* (por. *List do Engelsa z 1 sierpnia 1877 roku*. W: MED. T. 34, Warszawa 1976, s. 77). Ale przeczytawszy przysłaną mu przez Kaufmana książkę *Teoria i praktyka bankowości*, nazwał autora — w liście do Danielsona z 10 kwietnia 1879 roku — *pinbarem współczesnych szachrajstw giełdowych* (por. MED. T. 34, op. cit., s. 411—412).

⁸ W. I. Lenin: *Dzieła*. T. 1, Warszawa 1950, s. 169—171. Również dwadzieścia lat później, bo w roku 1914, przygotowując dla *Słownika Encyklopedycznego* braci Granat (ukazał się w roku 1915) artykuł pt. *Karol Marks*, Lenin w dodanej do artykułu *Bibliografii marksizmu* między wieloma pracami Marksa i Engelsa oraz opracowaniami dotyczącymi marksizmu, wymienia też recenzję Kaufmana: *znana z tego, że Marks w posłowniu do drugiego wydania „Kapitału” cytował wywody I. K-na, uznając je za słuszne ujęcie swej materialistyczno-dialektycznej metody* (por. W. I. Lenin: *Dzieła*. T. 21, Warszawa 1951, s. 82).